

Prístup ku kanalizačnej a vodovodnej infraštruktúre v rómskych osadách a štrukturálne nerovnosti na Slovensku

KLÚČOVÉ BODY PRE VEREJNÉ POLITIKY

V rokoch 2014 – 2018 bolo na Slovensku zachytených 4 693 prípadov ochorení, ktorých pôvod je možné spájať k nedostatočným prístupom ku kanalizácii, pitnej vode alebo s nedostatočnou úrovňou čistenia komunálnych odpadových vôd. Na základe výskumu realizovaného Prognostickým ústavom CSPV SAV je možné tvrdiť, že približne 90 % týchto prípadov sa objavilo v obciach, v ktorých obyvatelia alebo aspoň časť obyvateľov nemá prístup ku kanalizácii, prípadne ju z rôznych dôvodov nevyužíva. Len 9 % všetkých zachytených ochorení sa objavilo v obciach, pri ktorých je možné predpokladať, že všetci jej obyvatelia plnohodnotne využívajú tak kanalizačnú ako i vodovodnú infraštruktúru. **Vzťah medzi vodovodnou a kanalizačnou infraštruktúrou a ochoreniami je evidentný.**

PRÁVO NA HYGIENU A VODU

Nedostatočný prístup k bezpečným, vhodným a cenovo dostupným sanitárnym a hygienickým zariadeniam má ničivý vplyv na zdravie, dôstojnosť a prosperitu veľkej časti svetovej populácie. Právo na vodu a prístup k hygienickým zariadeniam je preto **uznané na úrovni OSN ako i EÚ** a hovoria o ňom viaceré medzinárodné dokumenty, ku ktorých plneniu sa Slovenská republika zaviazala.

V rámci EÚ východiskový rámec v oblasti prístupu k vode a čistení odpadových vôd určuje **Smernica Rady z 21. mája 1991 o čistení komunálnych odpadových vôd (91/271/EHS)**. Táto členským krajinám ukladá povinnosť vybaviť všetky aglomerácie¹ s počtom viac ako 2 000 ekvivalentných obyvateľov plnohodnotnou kanalizačnou infraštruktúrou zabezpečujúcou zber a sekundárne čistenie komunálnych odpadových vôd. Súčasne však určuje povinnosť riešiť a zlepšovať situácia aj v menších sídlach.

V rámci prístupových rokovaní s Európskou úniou bolo, s trvaním do konca roku 2015, pre Slovenskú republiku schválené prechodné obdobie, počas ktorého mali byť povinnosti vyplývajúce z uvedenej Smernice naplnené. Slovensko doposiaľ nezabezpečilo riešenia v prípade 42 aglomerácií. Komisia preto vo februári 2017 Slovenskej republike zaslala formálnu výzvu. Ak sa krajine v krátkom čase nepodarí uviesť stav do zhody s Európskym právom, môže Komisia postúpiť vec Súdnemu dvoru EÚ a krajine hrozia zo strany orgánov Európskej únie sankcie (tzv. infringement).

---

¹ Za aglomeráciu je považované akékoľvek miesto, na ktorom je koncentrované znečistenie alebo hospodárska činnosť. V tomto kontexte aglomerácia nemusí nutne reflektovať hranice územnej administratívnej jednotky (obce).

ZOZNAM ZÁKLADNÝCH DOKUMENTOV V OBLASTI PRÍSTUPU K VODE A ZNEŠKODŇOVANIU ODPADOVÝCH VÔD

- Rezolúcia Valného zhromaždenia OSN A/Res/64/292
- Smernica Rady z 21. mája 1991 o čistení komunálnych odpadových vôd (91/271/EHS)
- Smernica Rady 98/83/ES z 3. novembra 1998 o kvalite vody určenej na ľudskú spotrebu
- Smernica 2000/60/ES Európskeho parlamentu a Rady z 23. októbra 2000, ktorou sa stanovuje rámec pôsobnosti pre opatrenia spoločenstva v oblasti vodného hospodárstva
- Zákon 442/2002 Z. z. o verejných vodovodoch a verejných kanalizáciách a o zmene a doplnení zákona č. 276/2001 Z. z. o regulácii v sieťových odvetviach
- Zákon 364/2004 Z. z. o vodách a o zmene zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov

POTREBA CIELENÝCH A ROZUMNÝCH INVESTÍCIÍ

Dosiahnutie úplného súladu a naplnenie záväzkov voči uvedenej Smernici vyžaduje významné investičné projekty, ktoré sú náročne tak realizačne ako i finančne. Primárnym zdrojom aktuálnych investícií do kanalizačnej a vodovodnej infraštruktúry sú európske štrukturálne a investičné fondy (EŠIF). Investície v oblasti zabezpečenia pitnej vody a čistenia odpadových vôd patria medzi oprávnené aktivity tak súčasného ako i minulých programových období. Ku koncu roka 2019 bolo z prostriedkov operačného programu Kvalita životného prostredia (OP KŽP) a Integrovaného regionálneho operačného programu (IROP) realizovaných 50 investičných projektov zameraných na výstavbu/údržbu hygienickej infraštruktúry v celkovej hodnote 479,342 mil. eur. Napriek významným investíciám a postupne sa zlepšujúcej situácii **prístup k hygienickým zariadeniam, pitnej vode a čisteniu odpadových vôd pre mnohých obyvateľov Slovenska stále nie je samozrejmosťou.**

% pripojených na kanalizáciu

Obrázok 1: Podiel obyvateľstva napojeného na verejnú kanalizáciu v jednotlivých okresoch (rok 2018)

VODOVOD A KANALIZÁCIA AKO SOCIÁLNA VÝZVA

Napriek tomu, že mnohé obce čelia problémom spojeným s úplnou alebo čiastkovou fyzickou absenciou kanalizačnej a vodovodnej infraštruktúry, pre viaceré regióny je typický aj nesúlad medzi mierou dostupnosti uvedenej infraštruktúry a počtom ľudí/domácnosti kanalizačnú a vodovodnú infraštruktúru aj využívajúcich. Základnou prekážkou pre pripojenie sa ku existujúcej kanalizačnej a vodovodnej infraštruktúre je neschopnosť mnohých domácností platiť za služby spojené s využívaním existujúcej infraštruktúry. Tento problém sa týka tak rómskej ako i nerómskej populácie a je typický pre okresy s nízkou kúpnu silou. **Prítomnosť infraštruktúry teda automaticky neznamená aj jej využívanie.**

Cena služieb spojených s využívaním kanalizačnej a vodovodnej infraštruktúry je v Slovenskej republike stále otázkou vládnej regulácie a je kontrolovaná Úradom pre reguláciu sieťových odvetví (ÚRSO). Cenové predpisy však zohľadňujú deklarované náklady a výnosy jednotlivých vodárenských spoločností, čo vzhľadom na uplatnenie jednoduchého ekonomického princípu „úspory z rozsahu“ vedie k stavu, kedy v regiónoch s nižšou mierou využívania existujúcej infraštruktúry, malou spotrebou a väčším rozptylom je cena za služby vyššia. Podľa verejne dostupných údajov uvedených na web stránkach jednotlivých vodárenských spoločností, **cena za odvádzanie a čistenie odpadovej vody verejnou kanalizáciou v okresoch východného Slovenska je približne o 7 % vyššia ako v Bratislave a v okresoch stredoslovenského kraja** (kam patria aj okresy s dlhodobo najvyššou mierou registrovanej nezamestnanosti) **môže rozdiel v porovnaní s cenami v Bratislave dosahovať až 21 %.**

Uvedený stav spôsobuje, že mnohé domácnosti (najmä tie s nízkym príjmom) nemajú záujem sa ku existujúcej infraštruktúre pripojiť, čo predstavuje problém nie len pre dotknuté domácnosti ale i pre prevádzkovateľov a investorov.

S cieľom zvýšiť mieru využívania či kanalizačného systému alebo iných oficiálne akceptovaných spôsobov zneškodňovania odpadových vôd, Slovenská republika pristúpila k úprave legislatívy a prostredníctvom novely Zákona č. 442/2002 Z. z. o verejných vodovodoch a verejných kanalizáciách a o zmene a doplnení zákona č. 276/2001 Z. z. o regulácii v sieťových odvetviach, pripojenie na existujúcu infraštruktúru vynucuje. Každému vlastníkovi budovy alebo vlastníkovi pozemku ukladá povinnosť budovu alebo pozemok, kde vzniká odpadová voda, pripojiť na verejnú kanalizáciu (ak je vybudovaná). Povinnosť napojenia na verejný vodovod (ak existuje) ukladá aj Zákon č. 364/2004 Z.z. o vodách.

Efektívne **uplatňovanie povinnosti sa napojiť na existujúcu infraštruktúru však musí byť spojené s cieľovými kompenzačnými opatreniami** zameranými na zmierňovanie negatívnych ekonomických dopadov v prípade domácností s nízkym príjmom.

MARGINALIZOVANÉ RÓMSKE KOMUNITY: NAJZRANITEĽNEJŠIA SKUPINA

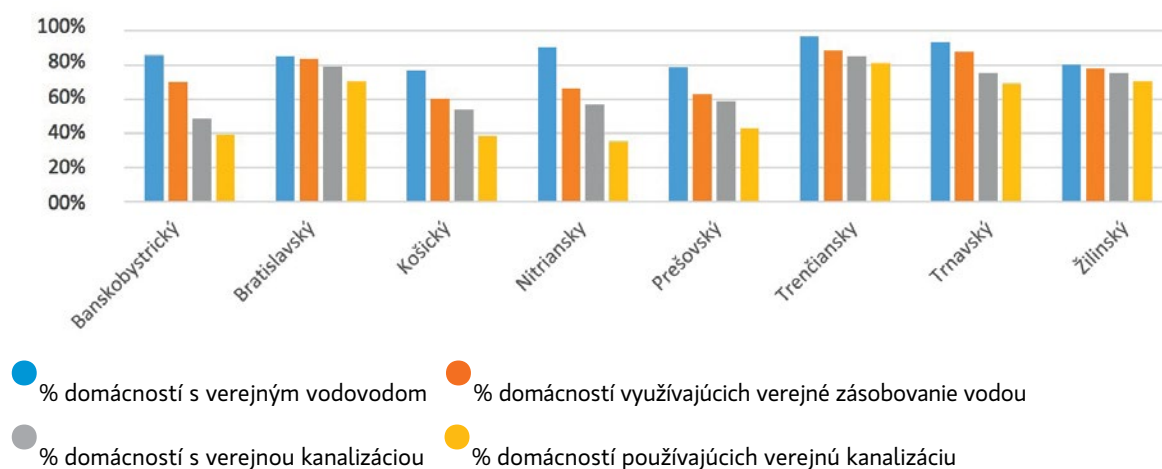
Špecifickú pozornosť je potrebné venovať obciam a mestám s prítomnosťou rómskych osídlení, na príklade ktorých je možné sledovať **vypuklé zlyhávanie systému**. Rómske osídlenia sú charakteristické často nevyriešenými vlastníckymi vzťahmi jednotlivých obydľí a pozemkov pod obydľami, preto vybudovanie kanalizačnej a vodovodnej infraštruktúry je v týchto oblastiach zložitejšie ako inde. Zložitosť vlastníckych vzťahov by však v žiadnom prípade nemalo ospravedlňovať absenciu infraštruktúry alebo neschopnosť existujúcu infraštruktúru využívať.

Základným zdrojom informácií o situácii Rómov, žijúcich v marginalizovaných podmienkach je Atlas rómskych komunít. Podľa jeho poslednej aktualizácie z roku 2019 je možné tvrdiť, že na Slovensku existuje **818 miest**

a obcí s prítomnosťou rómskeho osídlenia². 200 z týchto miest a obcí na svojom území eviduje dve a viac osídlení, počet osídlení bol na základe výsledkov Atlasu určený na 1043.

Prístup ku kanalizačnej a vodovodnej infraštruktúre je v týchto rómskych osídleniach v porovnaní s oblasťami obývanými majoritou **významne horši**. Rovnako sa prejavujú i **vyššie rozdiely vo využívaní existujúcej infraštruktúry**, čo je nepochybne aj výsledkom príjmovej štruktúry rómskych domácností, v ktorých priemerný príjem na jedného člena domácnosti predstavuje menej ako 1/3 príjmu priemernej domácnosti na Slovensku.

V súvislosti s prístupom ku kanalizačnej infraštruktúre je možné tvrdiť, že v prípade približne 650 rómskych osídlení prístup ku kanalizačnej infraštruktúre neexistuje a v prípade približne 460 osídlení viac ako 50 % obyvateľov osídlenia nevyužíva žiadnu formu zdokumentovaného zneškodňovania komunálnych odpadových vôd a splašky sú voľne vypúšťané, čo predstavuje obrovské zdravotné riziká.

Obrázok 2: Rozdiely v dostupnosti a reálnom využívaní verejnej vodovodnej a kanalizačnej infraštruktúry v prostredí rómskych komunít

Horšia situácia v súvislosti s prístupom ku kanalizačnej a vodovodnej infraštruktúre v rómskych osídleniach v porovnaní s majoritou naznačuje nerovný prístup, výsledkom ktorého je okrem iného i vyššia prevalencia chorôb spojených s hygienickou situáciou.

Na Slovensku je možné identifikovať **16 obcí s rómskym osídlením vo veľkosti nad 2000 obyvateľov. V prípade ôsmich z týchto osídlení neexistuje prístup ku kanalizácii alebo inému spôsobu zneškodňovania odpadových vôd. V ich prípade je preto možné predpokladať konflikt s povinnosťou plnenia Smernice Rady o čistení komunálnych odpadových vôd (91/271/EHS).**

Za základe údajov Úradu verejného zdravotníctva o hláseniach chorôb, v období rokov 2014 a 2018 bol výskyt infekčných chorôb a chorôb súvisiacich s nedostatočným prístupom ku hygienickým zariadeniam a vode identifikovaný v 172 obciach a mestách, ktoré sú uvedené v Atlase rómskych komunít. Na základe porovnania údajov

² Osídlenie bolo pre účely Atlasu rómskych komunít definované ako koncentrácia min. 30 ľudí alebo piatich domov, ktoré poskytujú subštandardnú kvalitu bývania a sú obývané ľuďmi, ktorých majorita považuje za Rómov.

je možné tvrdiť, že v obciach s prítomnosťou rómskeho osídlenia je výskyt sledovaných chorôb a miera rizika významne vyššia a až 72 – 87 % všetkých výskytov bolo práve v týchto obciach. Situácia sa úmerne zhoršuje s nižšou dostupnosťou kanalizačnej a vodovodnej infraštruktúry, prípadne iných nezávadných zdrojov pitnej vody a spôsobov zneškodňovania odpadových vôd.

Výsledky výskumu demonštrujú súvislosť medzi dostupnosťou kanalizačnej a vodovodnej infraštruktúry a mierou výskytu vybraných ochorení.

Krízová situácia, akou je **stav spojený s pandémiou ochorenia COVID 19 ďalej zdôrazňuje potrebu riešenia alarmujúcej situácie** v mnohých lokalitách. Veľké investície spojené s výstavbou kanalizačnej a vodovodnej infraštruktúry rómske osídlenia často obchádzajú. S cieľom zabezpečiť aspoň základné podmienky pre štandardy v oblasti verejného zdravia, by mestá a obce s pomocou štátu mali hľadať riešenia aj s využitím alternatívnych prístupov. Paralelne je však potrebné sa snažiť o dosiahnutie rovnakého prístupu ku kanalizačnej a vodovodnej infraštruktúre pre všetkých obyvateľov krajiny, bez ohľadu na ich etnický pôvod, sociálnu situáciu alebo lokalitu, v ktorej žijú.

DÔLEŽITÝ AKTÉR ZMENY JE SAMOSPRÁVA

Veľké infraštruktúrne projekty a projekty na úrovni miest a obcí by mali zahŕňať aj plánovanie a riešenie situácie v marginalizovaných rómskych komunitách. Dobrým krokom je aj možnosť čerpať podporu EŠIF prostredníctvom operačného programu Ľudské zdroje (prioritná os Technická vybavenosť v obciach s prítomnosťou marginalizovaných rómskych komunit). V rámci programu podpory prístupu k pitnej vode v prostredí marginalizovaných rómskych komunit bolo ku 31. 12. 2019 realizovaných cca 40 projektov. Tieto sa obyčajne zamerali na výstavbu jedného alebo niekoľkých centrálnych miest s prívodom vody a využitím predplatených kariet a monitorovacích systémov. Mieru využitia dostupných prostriedkov v porovnaní s rozsahom problému však nie je možné považovať za dostatočnú a **viaceré samosprávy neprikladajú adekvátnu pozornosť situácii v rómskych osídleniach.**

Na základe výskumu situácie na úrovni obcí je možné identifikovať základné bariéry ku riešeniu otázok spojených s absenciou kanalizačnej a vodovodnej infraštruktúry v oblastiach s vysokou koncentráciou marginalizovaných rómskych komunit.

Jedným z kľúčových problémov, ktoré obyvateľom rómskych osídlení bránia v prístupe k vode a kanalizácii je zlá ekonomická situácia domácností. Situáciu nízkopríjmových domácností zhoršuje aj často veľmi vysoká miera zadlženosti, okrem iného i voči obci (napr. za zber komunálneho odpadu). Druhým problémom sú často nevyriešené vlastnícke vzťahy obydlí a pozemkov pod obydliami, ako aj zlý technický stav príbytkov, čo neumožňuje uloženie potrubí a prípojok na vodu a kanalizáciu.

Okrem toho, že absencia kanalizačnej a vodovodnej infraštruktúry vedie ku stigmatizácii jednotlivcov, ktorých sa dotýka a môže byť zdrojom prehĺbenia ich sociálneho vylúčenia, často sa zabúda na skutočnosť, že **nedostatočný prístup ku kanalizačnej a vodovodnej infraštruktúre v rómskych osídleniach v skutočnosti predstavuje vážny štrukturálny problém**, ktorý môže byť zdrojom environmentálneho a zdravotného ohrozenia miestnej populácie.

ODPORÚČANIA

S cieľom všetkým obyvateľom krajiny v maximálnej možnej miere zabezpečiť rovnaký prístup ku kanalizačnej a vodovodnej infraštruktúre je potrebné najmä:

- Realizovať nevyhnutné kroky zo strany relevantných štátnych inštitúcií zameraných na zvyšovanie verejného zdravia v prostredí marginalizovaných rómskych komunit a prijatie takej legislatívy, ktorá bude rešpektovať právo na pitnú vodu a zneškodňovanie odpadových vôd a súčasne zabezpečí ekonomické a sociálne opatrenia, ktoré nízkoprijmovým domácnostiam umožnia prístup k čistej vode a kanalizácii.
- Zaviesť princíp zohľadňovania vplyvov na zdravie (tzv. HIA) do posudzovania budúcich investícií do kanalizačnej a vodovodnej infraštruktúry. Zohľadňovanie vplyvov na zdravie obyvateľov ponúka objektívny a multidisciplinárny nástroj politiky podpory verejného zdravia, ktorý využíva existujúce vedecké poznatky v oblasti epidemiológie a spoločenských vied. Tento môže významne ovplyvniť rozhodovanie v oblasti stanovenia investičných priorít.
- Vytvoriť trvalý tlak zo strany relevantných inštitúcií na to, aby sa už prijaté záväzky v oblasti kanalizačnej a vodovodnej infraštruktúry realizovali a aby sa súčasne alokovali dostatočné zdroje potrebné na výstavbu novej infraštruktúry, vrátane vytvorenia cielených sociálnych programov zamerané na zmiernenie dopadov vyplývajúcich z využívania kanalizačnej a vodovodnej infraštruktúry vo vzťahu ku nízkoprijmovým domácnostiam a znevýhodneným regiónom.
- Udržiavať už jestvujúcu infraštruktúru a prinášať inovatívne riešenia pre miesta, kde ešte kanalizačná a vodovodná infraštruktúra neexistuje. V lokalitách, v ktorých z dôvodu geografických, geomorfologických, demografických alebo iných faktorov sú náklady na výstavbu novej infraštruktúry vysoké a ekonomicky nevýhodné, zvažovať alternatívne, nákladovo efektívne riešenie (napr. koreňové čistiare odpadových vôd).

Situácia v mnohých rómskych osídleniach je v kontexte sanitárnej situácie, zberu a odvádzania odpadových vôd, či prístupu k pitnej vode kritická a môže sa ešte ďalej zhoršovať. Napríklad povodne a suchá vyvolané zmenou klímy už teraz neúmerne ovplyvňujú marginalizované rómske komunity a zvyšujú riziká prepuknutia infekčných chorôb a súvisiace zdravotné riziká. Prebiehajúce a plánované investície zároveň otvárajú oveľa širšiu otázku cieľov a zámerov. Je cieľom vybudovať infraštruktúru pre vzdialené a segregované lokality bez napojenia na trh práce? Rizikom je zakonzervovanie situácie, v rámci ktorej sa síce zlepší infraštruktúra ale ľudia zostávajú tak ako aj predtým sociálne i ekonomicky znevýhodnení. Potrebujeme preto dlhodobú víziu pre obce so segregovanými osadami, ktorá nám odpovie na otázku, ako vidíme budúcnosť obce a rómskeho osídlenia a jeho ďalší rozvojový potenciál a čo chceme investíciami do kanalizácie a vodovodu dosiahnuť.

Dokument vznikol v spolupráci neziskovej organizácie Rómsky inštitút a Prognostického ústavu Centra spoločenských a psychologických vied SAV na základe zistení výskumu realizovaného Prognostickým ústavom SAV.

Zistenia výskumu sú predmetom publikácie Filčák, R. – Škobla, D. – Dokupilová, D. (2020): Vybavenosť kanalizáciou v rómskych osadách. Ako sa na Slovensku prejavujú štrukturálne nerovnosti, Bratislava, SAV.

Publikácia vznikla s podporou Nadácie otvorenej spoločnosti / Programu verejného zdravia a Agentúry na podporu vedy a výskumu prostredníctvom projektu MARGIWORK / APVV-17-0141 (Analýza bariér v prístupe k zamestnaniu pre marginalizované skupiny obyvateľstva: vybrané regióny Slovenska v sociálno-ekonomickom, geografickom a sociálno-antropologickom výhľade).

Publikácia je dostupná na web stránke Prognostického ústavu SAV.

